2. Final Declaration : World Conference on Constitutional Justice, Cape Town, 22–24 January 2009. URL: https://www.venice.coe.int/WCCJ/WCCJ_resolution_E.pdf.
3. Influential Constitutional Justice – Its Influence on Society and on Developing a Global Jurisprudence on Human Rights. World Conference on Constitutional Justice, Cape Town, 22–24 January 2009. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/events/?type=5>.
4. The First World Conference on Constitutional Justice. *The Constitutional Court of the Kingdom of Thailand*. URL: http://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/download/article/article_20170720114950.pdf.
5. Separation of Powers and Independence of Constitutional Courts and Equivalent Bodies. World Conference on Constitutional Justice. 2nd Congress, Rio de Janeiro, Brazil, 16–18 January 2011. URL: https://www.venice.coe.int/WCCJ/WCCJ_Rio_E.asp.
6. Constitutional Justice and Social Integration. World Conference on Constitutional Justice. 3rd Congress, Seoul, Republic of Korea, 28 September–1 October 2014. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_WCCJ_01_Seoul.
7. Seoul Communiqué 30 September 2014. World Conference on Constitutional Justice. 3rd Congress, Seoul, Republic of Korea, 28 September–1 October 2014. URL: https://www.venice.coe.int/wccj/seoul/WCCJ_Seoul_Communique-E.pdf.
8. The Rule of Law and Constitutional Justice in the Modern World. World Conference on Constitutional Justice. 4th Congress, Lithuania, 11–14 September 2017. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=02_WCCJ_04_Vilnius.
9. Conference of European Constitutional Courts. URL: <http://www.confconstitutionco.org>.
10. Ibero-American Magistrates meet in Panama to discuss the importance of Constitutional Justice in the protection of the Rule of Law ; Panama City, May 16th 2018. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/en/actividades/Paginas/detalle-actividad.aspx?ListItemId=342>.
11. The Statute of the Union of Arab Constitutional Courts & Councils, 1997. URL: <https://www.uaccc.org/en/about-uaccc/statute>.
12. Conference of Constitutional Control Organs of Countries of Young Democracy. URL: <http://www.concourt.am/intconf/index-e.htm>.
13. Слиденко І. Оптимизация полномочий органов конституционного контроля: толкование закона – pro et contra? URL: <http://www.bbcj.eu/optimizatsiya-polnomochij-organov-konstitutsionnogo-kontrolya-tolkovanie-zakona-pro-et-contra-tezisy>.
14. Closing speech: (1st BBCJ Congress on the “Role of the Constitutional Courts in protecting democratic values”, Chisinau 30 June 2016. URL: <http://www.bbcj.eu/closing-speech-1st-bbcj-congress-role-constitutional-courts-protecting-democratic-values-chisinau-30-june-2016>.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.4>

ПОХИЛ О.М.

НОРМАТИВНИЙ БЛОК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ЛЮДИНОЮ СВОЇХ ПРАВ І СВОБОД

У статті розкрито нормативний блок конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав і свобод. Досліджено поняття правових гарантій і їх різновиди, зокрема нормативні та інституційні. Розглянуто наявні й запропоновано власну класифікацію нормативного блоку конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав і свобод, яку формують джерела права, що перебувають в ієрархічній залежності за критерієм юридичної сили. Доведено, що захист права шляхом звернення з конституційною скаргою перетворюється з форми само захи-

© ПОХИЛ О.М. – здобувач кафедри конституційного права України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

сту на форму захисту прав і свобод кожного, хто вже зазнав чи в майбутньому може зазнати їх порушень через застосування неконституційного закону. Зазначено, що окремі форми захисту своїх прав мають галузеву належність, однак значна частина є універсальною, що ускладнює можливість їх класифікації. Наголошено, що однією з ключових особливостей права на захист своїх прав є те, що воно водночас є самостійним правом і гарантією реалізації інших прав. Тому в основу механізму його реалізації покладено механізм гарантування інших прав людини. Визначено, що нормативний блок права на захист своїх прав формують джерела права, які можуть перебувати в ієрархічній залежності за критерієм юридичної сили. Ними визначаються способи, засоби та форми захисту прав, що опосередковуються змістом порушеного права й особливостями правопорушення. У правовій системі України таку ієрархію формують Конституція України; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практика Європейського суду з прав людини; закони України; підзаконні акти. Зроблено висновок, що в разі порушення положень ратифікованих міжнародних договорів і загально-визнаних норм міжнародного права особа має право звернутися до міжнародних інституцій. Тому, окрім нормативних гарантій застосування актів вищої юридичної сили, захист прав особою безпосередньо на підставі норм Конституції України та ратифікованих міжнародних договорів забезпечується й діяльністю спеціальних інституцій.

Ключові слова: право на захист своїх прав, самозахист, нормативні гарантії, механізм захисту прав.

The article reveals the normative block of the constitutional and legal mechanism for the protection of a person's rights and freedoms. The concepts of legal safeguards and their varieties, including regulatory and institutional ones, are investigated. The existing classification of the normative block of the constitutional and legal mechanism for the protection of a person's rights and freedoms, which are formed by sources of law that are hierarchically dependent on the criterion of legal force, is considered. It is proved that the protection of the right by applying a constitutional complaint turns from a form of self-defense to a form of protection of the rights and freedoms of anyone who has already suffered, or may be violated in the future through the application of an unconstitutional law. It is noted that some forms of protection of their rights have sectoral affiliation, but many of them are universal, which complicates their classification. It is emphasized that one of the key features of the right to defend one's rights is that it is both an independent right and a guarantee of the exercise of other rights. Therefore, the mechanism of its implementation is based on the mechanism of guaranteeing other human rights. It is determined that the normative block of the right to protect their rights forms sources of law that may be hierarchically dependent on the criterion of legal force. They determine the ways, means and forms of protection of rights that are mediated by the content of the infringed law and the features of the offense. In the legal system of Ukraine such a hierarchy is formed by: the Constitution of Ukraine; international treaties, the consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights; laws of Ukraine; by-laws. It is concluded that in case of violation of the provisions of ratified international treaties and generally recognized norms of international law, a person has the right to apply to international institutions. Therefore, in addition to the regulatory guarantees for the application of acts of higher legal force, the protection of human rights directly on the basis of the norms of the Constitution of Ukraine and ratified international treaties is ensured by the activities of special institutions.

Key words: right to protect their rights, self-defense, regulatory safeguards, mechanism of protection of rights.

Вступ. Державотворчі процеси пов'язані зі здобуттям незалежності Україною, вплив цивілізованого світу (насамперед європейського співтовариства) зумовили відхід від концепції «радянської законності» (як безумовного дотримання нормативних актів усіма громадянами) та впровадження ідеї верховенства права.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 Конституції України, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Застосований диспозитивний метод правового регулювання (дозволено все, що не заборонено законом) є логічним продовженням ч. 1 ст. 19 Основного Закону, згідно з якою правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Тому можливості кожної людини захищати свої права і свободи жодним чином не обмежуються правовими засобами захисту, закріпленими в Конституції й законах України. Кожен вільно може обирати й інші способи та засоби захисту своїх прав і свобод, не закріплені конституційно-правовими нормами, однак і не заборонені ними.

Однак тоді, коли діяльність щодо захисту людиною своїх прав і свобод набуває правових форм, вона повинна здійснюватися з безумовним дотриманням нормативних вимог.

Актуальність дослідженої теми зумовлена необхідністю розроблення нормативного блоку механізму реалізації конституційного права на захист своїх прав і відсутністю комплексних досліджень з указаної тематики.

Питання нормативних гарантій прав людини досліджували такі вчені, як В.В. Лемак, І.Й. Магновський, В.В. Остапенка, М.В. Савчин, Т.М. Слінько, В.В. Таряниця, Ю.М. Тодика та ін. Одним із останніх досліджень права на захист є дисертаційна робота Д.С. Бойчука, який здійснив його загальнотеоретичну характеристику.

Постановка завдання. Мета статті – розроблення нормативного блоку механізму реалізації конституційного права на захист своїх прав і його класифікація.

У статті розкрито нормативний блок конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав і свобод. Досліджено поняття правових гарантій і їх різновиди, зокрема нормативні та інституційні. Розглянуто наявні й запропоновано власну класифікацію нормативного блоку конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав і свобод, яку формують джерела права, що перебувають в ієрархічній залежності за критерієм юридичної сили. Доведено, що захист права шляхом звернення з конституційною скаргою перетворюється з форми самозахисту на форму захисту прав і свобод кожного, хто вже зазнав чи в майбутньому може зазнати їх порушень через застосування неконституційного закону.

Результати дослідження. Державотворчі процеси пов'язані зі здобуттям незалежності Україною, вплив цивілізованого світу (насамперед європейського співтовариства) зумовили відхід від концепції «радянської законності» (як безумовного дотримання нормативних актів усіма громадянами) та впровадження ідеї верховенства права.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 Конституції України [1], кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Застосований диспозитивний метод правового регулювання (дозволено все, що не заборонено законом) є логічним продовженням ч. 1 ст. 19 Основного Закону [1], згідно з якою правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Тому можливості кожної людини захищати свої права і свободи жодним чином не обмежуються правовими засобами захисту, закріпленими в Конституції й законах України. Кожен вільно може обирати й інші способи та засоби захисту своїх прав і свобод, не закріплені конституційно-правовими нормами, однак і не заборонені ними.

Проте тоді, коли діяльність щодо захисту людиною своїх прав і свобод набуває правових форм, вона повинна здійснюватися з безумовним дотриманням нормативних вимог.

Однією з ключових особливостей права на захист своїх прав є те, що воно водночас є самостійним правом і гарантією реалізації інших прав. Тому в основу механізму його реалізації покладено механізм гарантування інших прав людини. Проаналізувавши різні підходи вчених щодо розуміння правових гарантій, Т.М. Слінько стверджує, що більшість із них визначає гарантії як систему або сукупність засобів і способів, правових норм, які забезпечують реалізацію прав і свобод людини та громадянина [2, с. 12–13]. Ми лише підтримуємо такий підхід і не вбачаємо за доцільне зупинятися на детальному аналізі поняття правових гарантій.

У контексті класифікацій юридичних гарантій прав людини досить поширеним у науковій літературі є виокремлення блоків інституційних і нормативних гарантій. Так, аналізуючи особливості конституційно-правового статусу людини та громадянина, Ю.М. Тодика зазначав, що важливою умовою переходу до стійкого розвитку є забезпечення прав і свобод громадян. Основоположне значення для цього мають інституційні та нормативні механізми, які повинні сприяти розвитку суспільних відносин на демократичних засадах [3, с. 15].

В.В. Лемак і В.В. Таряниця також указують, що сьогодні механізм захисту й гарантій прав і свобод людини включає нормативні та державні й недержавні інституційні засоби забезпечення [4, с. 183–184].

М.В. Савчин, аналізуючи політико-правові гарантії демократії в Україні, поділяє їх на нормативно-правові (система непорушних правових принципів), інституційні (політичні, фінансово-господарського й організаційного контролю, громадського та судового контролю) і процесуальні (звернення за захистом порушеного права до суду чи омбудсмана, парламентські контрольні процедури) гарантії [5, с. 33].

Оскільки система юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина виступає як нормативно-правовий засіб, І.Й. Магновський пропонує їх розглядати як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових та інституційно-організаційних гарантій, які тісно пов'язані між собою. Автор зазначає, що нормативно-правові гарантії містяться в нормах матеріального та процесуального права як юридичні засоби реалізації, охорони та захисту прав і свобод; інституційно-організаційні – у нормативно-правових актах, що стосуються суспільно-політичних інституцій, у яких регламентується діяльність державних і суспільних інституцій з організації діяльності здійснення прав і свобод [6, с. 17]. Разом із тим справедливою є теза В.В. Остапенка, що юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції та конституційних законах, а також у поточному галузевому законодавстві (кримінально-процесуальному, цивільно-процесуальному, трудовому тощо) [7, с. 3].

Аналіз понять і класифікацій нормативних юридичних гарантій у контексті права на захист своїх прав дає змогу зробити висновок про їх дуалістичну природу. Фактично нормативне закріплення юридичних механізмів реалізації прав людини є формою їх існування в межах правового поля. При цьому таке закріплення має відповідати згаданому принципу правової визначеності, оскільки в протилежному випадку відповідні механізми реалізації прав будуть неефективними. Тому нормативне закріплення будь-яких юридичних гарантій прав людини є умовою їх легального застосування.

З іншого боку, у науковій літературі нормативні гарантії виокремлюються як окремий різновид у межах класифікації юридичних гарантій прав людини. У цьому контексті вони найбільш яскраво відмежовуються від інституційних, оскільки останні покликані визначити правовий статус (компетенцію, повноваження, завдання, функції, методи та цілі діяльності тощо) органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Це дає громадянам змогу вимагати від останніх учинення позитивних дій щодо забезпечення реалізації їхніх прав, а в разі невиконання цих обов'язків оскаржувати відповідні рішення, дії або бездіяльність до компетентних національних або міжнародних інституцій.

Указані підходи не вступають у протиріччя, однак установлення факту їх існування спонукає до модифікацій розуміння нормативного блоку механізму реалізації права на захист, яке водночас є гарантією реалізації інших прав. Оскільки гарантії в узагальненому вигляді є закріпленими в законодавстві засобами, що забезпечують практичну реалізацію прав і свобод, вони є похідними від, власне, прав і свобод. Будь-який аналіз гарантій прав людини неможливий «у вакуумі», оскільки залежно від того, яке право було порушено, можуть суттєво змінюватись засоби, засоби та форми його захисту.

Якщо говорити про нормативний блок права на захист своїх прав, то можна відзначити незначну кількість наукових доробків щодо зазначеного питання. Передусім варто звернутися до науково-практичного коментаря до Конституції України, де зазначено, що ч. 5 ст. 55 Конституції (у чинній редакції це ч. 6 ст. 55) надає право кожному захищати свої права і свободи всіма засобами, які не заборонені законом. За змістом статті до таких пропонується зарахувати: 1) ті, які визначені в Конституції України (ст. ст. 29, 32, 34, 36, 39–42, 44, 55, 59, 60, 62, 63 тощо), що надають особі право використовувати всі види оскарження; звернутися до суду, органів державної влади, місцевого самоврядування, до громадськості тощо; використати засоби масової інформації, створити комітет на свій захист, поширювати інформацію; організувати громадську організацію, об'єднуватися в політичну партію для захисту своїх прав і задоволення інтересів; збиратися мирно на збори, мітинги, походи й демонстрації, брати участь у страйках, пікетуваннях тощо; 2) ті, які визначені законодавством (кримінальне право визнає право необхідної оборони та право на крайню необхідність, інші закони передбачають право володіти зброєю й можливість її застосування для самооборони та захисту власності в межах необхідної оборони й самооборони (застосування зброї обмежується щодо жінок, неповнолітніх, осіб з явними ознаками інвалідності та ін.); 3) ті, які впливають із міжнародних стандартів поведінки особи із захисту своїх прав

на основі міжнародних договорів, належним чином ратифікованих Верховною Радою України, тощо [8, с. 417].

Д.С. Бойчук класифікує право на захист за різними критеріями, серед яких у контексті нормативного блоку механізму реалізації варто звернути увагу на класифікацію за галузями права, в яких реалізується право на захист, а саме:

трудове право – «Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення» (ст. 43 Конституції);

цивільне, господарське право – «Держава забезпечує прав захист усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки...» (ст. 13);

міжнародне право – «Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами» (ст. 25);

цивільне право та цивільний процес, кримінальне право та кримінальний процес – «Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (ст. 8), «Права і свободи людини захищаються судом...», «Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (ст. 55) тощо [9, с. 98].

Не заперечуючи можливості існування подібної класифікації, варто зазначити, що вона призводить до багатьох умовностей і містить внутрішні протиріччя. Наприклад, згадане положення ч. 1 ст. 55 Основного Закону [1], відповідно до якого права і свободи людини та громадянина захищаються судом, зараховано до галузей цивільного права й цивільного процесу, кримінального права та кримінального процесу. Разом із тим гарантія судового захисту є універсальною, а тому може бути реалізована для захисту прав, які зараховані до інших галузей права (наприклад, господарського, адміністративного, трудового, екологічного тощо). Окрім цього, включення до окресленої класифікації галузей як матеріального, так і процесуального права може викликати протиріччя. Наприклад, порядок реалізації пасивного виборчого права (права бути обраним або права балотуватися на виборах) на виборах Президента закріплено в Конституції України (ст. 103 [1]) і профільному Законі України «Про вибори Президента України» (ст. 9, 10, розділ 7 тощо [10]), а тому регулюється галуззю конституційного права (якщо виокремлювати виборче право як окрему галузь права). Водночас у разі порушення пасивного виборчого права судові оскарження відбуватиметься в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства (далі – КАС) України [11]. Тому постає логічне питання про те, в межах якої з галузей право на захист реалізується?

Як ми вже зазначали вище, особливістю права на захист своїх прав є те, що воно водночас є самостійним правом і гарантією реалізації інших прав. А тому позбавлення або перешкоджання можливості захищати свої права чи невиконання позитивного обов'язку щодо захисту прав компетентними інституціями саме по собі є порушенням права на захист як суб'єктивного права. Водночас це перешкоджатиме можливості реалізації захищуваного права, яке початково було порушено.

У цьому контексті показовою є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема щодо порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій закріплено право на справедливий суд. І хоча судовий захист є загальновизнаною ефективною гарантією прав людини, це не виключає можливості ЄСПЛ щодо встановлення факту порушення права на справедливий суд незалежно від того, чи встановлено факт порушення захищуваного в такому суді права. Так, у справі *Delcourt v. Belgium* Суд зазначив, що «в демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення» [12].

З огляду на вищенаведене, складники (елементи) нормативного блоку механізму реалізації права на захист своїх прав доцільно класифікувати залежно від юридичної сили нормативно-правових актів, які передбачають механізм захисту того або іншого права, так:

1. *Конституція України*. Закріплене в ч. 6 ст. 55 Конституції України [1] право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань деталізується в багатьох положеннях Основного Закону, які можна умовно розподілити за критерієм зазначення адресата захисту – суб'єкта, котрий зобов'язаний учинити або утриматися від учинення певних дій для захисту прав особи. До конституційних положень з адресатом захисту своїх прав можна зарахувати:

– право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ч. 5 ст. 29);

- право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40);
- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55);
- право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55);
- право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України (ч. 4 ст. 55);
- право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 5 ст. 55).

До конституційних положень без конкретно визначеного адресата захисту своїх прав можна зарахувати:

- право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27);
- право знайомитися з відомостями про себе (ч. 3 ст. 32);
- право спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї (ч. 3 ст. 32);
- право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію (ч. 2 ст. 34);
- право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36);
- право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав (ч. 3 ст. 36);
- право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації (ч. 1 ст. 39);
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ч. 1 ст. 44);
- право на професійну правничу допомогу (ч. 1 ст. 59);
- право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (ч. 2 ст. 63).

Конституція України, попри її підвищену стабільність, протягом терміну дії зазнавала не-одноразових змін. У цьому аспекті варто виділи реформу щодо правосуддя, зумовлену прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [13]. Серед іншого вказаною реформою запроваджено новий для України правовий інститут конституційної скарги. Так, ч. 4 ст. 55 гарантує кожному право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Згідно зі ст. 151-1, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Суб'єктом права на конституційну скаргу, відповідно до ст. 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» [14], є фізичні та юридичні особи, окрім юридичних осіб публічного права.

Варто зауважити, що особа, звертаючись із конституційною скаргою, опосередковано здійснює захист прав інших осіб, адже визнання застосованого в остаточному судовому рішенні закону України неконституційним буде мати наслідком втрату його чинності загалом, а отже, не будуть порушуватися застосуванням такого закону права й інших осіб. Тобто в цьому випадку право людини на захист своїх прав перетворюється з форми самозахисту на форму захисту прав і свобод кожного, хто вже зазнав чи в майбутньому може зазнати їх порушень через застосування неконституційного закону. А отже, це дає нам змогу зробити висновок, що досліджуване право виходить за межі суто приватноправових відносин і набуває публічного-правового характеру.

Положення Конституції України є вихідними для розвитку права на захист своїх прав у галузевому законодавстві. Попри їх деталізацію в чинному законодавстві, норми Конституції України є нормами прямої дії, а тому, відповідно до ч. 3 ст. 8 Основного Закону, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Окрім того, новелою для українського законодавства є положення процесуальних кодексів, відповідно до яких суд, якщо він доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, застосовує не такий закон чи інший правовий акт, а норми Конституції України як норми прямої дії. На відміну від минулої практики зупинення провадження у справі, сьогодні суд звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта,

вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, лише після ухвалення рішення у справі (ч. 4 ст. 7 КАС України [11], ч. 6 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України [15], ч. 6 ст. 11 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України [16]). Це фактично дає змогу суддям загальної юрисдикції здійснювати конституційний контроль під час вирішення конкретних справ і підсилює дію такої юридичної властивості Конституції України, як пряма дія її норм.

2. *Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.* Важливість виокремлення блоку міжнародних договорів у контексті права на захист своїх прав зумовлена їх особливим місцем в ієрархії джерел права. Так, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Законодавство пронизане й іншими положеннями, що передбачають застосування правил міжнародного договору, який набрав чинності, якщо ним встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [17], ч. 5 ст. 7 КАС України [11], ч. 8 ст. 10 ЦПК України [15], ч. 8 ст. 11 ГПК України [16], ч. 4 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України [18]). Тому в ієрархії нормативно-правових актів України, сформованій за критерієм їх юридичної сили, міжнародні договори повинні бути розташовані вище Законів України.

Глобалізаційні процеси, курс на європейську інтеграцію, який підтверджений Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [19], зумовили укладення значної кількості міжнародних договорів. Частина з них передбачає можливість звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, що гарантовано ч. 5 ст. 55 Конституції України [1]. Тому пропонуємо зосередитися на основних з них.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі – Конвенція) є визначним надбанням країн-членів Ради Європи. Конвенція, за твердженням М.В. Безсонової, заснувала один із найефективніших міжнародних регіональних механізмів захисту основних прав і свобод. Завдяки належній діяльності ЄСПЛ у жертв порушень з'явилася можливість захистити свої права, а Конвенція набуло водночас свого ефективного змісту [20, с. 180]. На наш погляд, з погляду права на захист своїх прав варто відмітити статті Конвенції, що гарантують право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6), право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами (ст. 11), право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), право на оскарження в кримінальних справах (ст. 2 Протоколу № 7) тощо.

Не менш вагоме значення в аспекті досліджуваного права має Загальна декларація прав людини 1948 р. В аспекті права на захист своїх прав у цій Декларації закріплено низку важливих положень, а саме:

- право на визнання правосуб'єктності (ст. 6);
- право на рівний захист від будь-якої дискримінації (ст. 7);
- право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8);
- право на розгляд справи прилюдно та з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом (ст. 10);
- право на захист від безпідставного втручання в особисте й сімейне життя та від посягання на недоторканність житла, таємниці кореспонденції, честь і репутацію (ст. 12);
- право шукати притулку від переслідувань (ст. 14);
- право на свободу мирних зборів та асоціацій (ст. 20);
- право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів (ст. 23);
- право на захист моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць (ст. 27).

Поряд із Загальною декларацією одними із основних документів Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП) від 16.12.1966. МПГПП поглиблює гарантії громадянських і політичних прав Загальної декларації,

що забезпечується діяльність Комітету з прав людини ООН. Згідно зі ст. 1 Факультативного протоколу (Україна приєдналася в 1990 році) Комітет з прав людини ООН уповноважений приймати й розглядати повідомлення від осіб, які підпадають під його юрисдикцію та які твердять, що вони є жертвами порушень державою-учасницею якогось із прав, викладених у МПГПП. До його складу входять 18 членів, які обираються на 4 роки.

Стосовно МПЕСКП, то забезпечення реалізації гарантованих у ньому прав здійснюється Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав. Однак його компетенція Україною не визнана, оскільки не ратифіковано Факультативний протокол до МПЕСКП.

3. *Закони України та підзаконні акти.* Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України [1], виключно законами України визначаються права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод. На розвиток їх положень уповноважені органи приймають підзаконні акти.

Як правило конкретні способи, засоби й форми захисту прав визначаються законами та залежать від змісту порушеного права й особливостей протиправного посягання. Наприклад, у разі таємного викрадення майна особи (крадіжки) вона може отримати статус потерпілого від кримінального правопорушення, що наділятиме її правами потерпілого відповідно до ст. 56 КПК України [18] (мати представника, заявляти відводи та клопотання, на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна й житла тощо). Разом із тим набуття майна без відповідної правової підстави дає власнику змогу витребувати його з незаконного володіння, звернутися з позовом до суду в порядку, визначеному ЦПК України [15], тощо.

Форми захисту окремих прав мають більш-менш чітку галузеву належність. Наприклад, формами захисту виключно трудових прав є такі як страйк (колективне добровільне припинення роботи працівниками) або розгляд справи трудовим арбітражем (розділи 2 і 3 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [21]).

Однак можливість класифікації способів, засобів і форм захисту прав за галузевим принципом видається сумнівною, адже поділ права на галузі є динамічним (можуть виникати нові галузі, зокрема космічне право, медіа-право, право Європейського Союзу тощо) і значною мірою відносним (предмет окремих галузей права є близьким, таких як конституційне й виборче право, цивільне й сімейне право, цивільне й господарське право, аграрне та екологічне право тощо), як і галузева належність багатьох нормативно-правових актів.

Окрім цього, широке розмаїття способів, засобів і форм захисту прав не дає змоги чітко відокремити їх за галузевим принципом. Наприклад, така форма самозахисту прав, як необхідна оборона, здавалося б, належить лише до галузі кримінального права (ст. 36 Кримінального кодексу України [22]). Проте з погляду цивільного права України така форма захисту своїх прав передбачає можливість завдання шкоди, яка не буде відшкодовуватися (ст. 1169 Цивільного кодексу України [23]).

Висновки. Отже, нормативний блок права на захист своїх прав формують джерела права, які можуть перебувати в ієрархічній залежності за критерієм юридичної сили. Ними визначаються способи, засоби та форми захисту прав, які опосередковуються змістом порушеного права й особливостями правопорушення. У правовій системі України таку ієрархію формують: 1) Конституція України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практика ЄСПЛ; 3) закони України; 4) підзаконні акти.

Відповідно до презумпції конституційності законодавства (який, за твердженням судді Конституційного Суду України В.В. Лемака, хоча прямо не закріплений у Конституції України (має імпліцитний характер), проте його значення визнають усі сучасні конституційні держави [24]), будь-який акт уважається конституційним, поки не буде встановлено протилежне. Однак якщо особа вважає, що встановлена законом форма та спосіб захисту порушують сутність права, гарантованого Конституцією України, і суперечить їй, у разі вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту вона може звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України.

У разі порушення положень ратифікованих міжнародних договорів і загальновизнаних норм міжнародного права особа має право звернутися до міжнародних інституцій.

Тому, окрім нормативних гарантій застосування актів вищої юридичної сили, захист прав особою безпосередньо на підставі норм Конституції України та ратифікованих міжнародних договорів забезпечується й діяльністю спеціальних інституцій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Слінько Т.М. Конституційно-правові гарантії свободи слова. *Наше право*. 2014. № 9. С. 11–16.
3. Тодька Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 368 с.
4. Лемак В.В., Турияница В.В. Складові механізми захисту та гарантії прав і свобод людини. *Visegrad journal on human rights*. Paneurópska vysoká škola ; Užhorodská národná univerzita. Bratislava, 2014. Issue 2. Part 2. С. 183–187.
5. Савчин М.В. Політико-правові гарантії демократії в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 1 (11). С. 33–45.
6. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003, 20 с.
7. Остапенко В.В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 1–15.
8. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
9. Бойчук Д.С. Право людини на захист: загальнотеоретична характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 192 с.
10. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#n16>.
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
12. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474.
13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
14. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
16. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
17. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
19. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.
20. Безсонова М.В. Конституційне право громадянина України на звернення до Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. № 1151. Вип. 19. С. 177–180.
21. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80>.
22. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
24. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc07d710-18>.